

Strategie konstruowania przyszłości a style tożsamości w późnej adolescencji

ANNA OLESZKOWICZ
ANNA MISZTELA

Instytut Psychologii (WNHiP)
Uniwersytet Wrocławski
Wrocław

STRESZCZENIE

W artykule zostały przedstawione rezultaty badań, których celem było ustalenie, na ile aktywność prospektywna młodzieży, rozpatrywana w kategoriach strategii konstruowania przyszłości, jest uwikłana w proces kształtowania tożsamości oraz czy działania te mają związek z nasileniem wzorców relacyjnych rozpatrywanych w kategoriach autonomii i bliskości w rodzinach adolescentów. Grupę badaną stanowiło 145 osób, w tym 68 uczniów szkół średnich oraz 77 studentów. W badaniu zastosowano Kwestionariusz Strategii Konstruowania Przyszłości, Kwestionariusz Stylów Tożsamości oraz Skalę Rodziny Pochodzenia. Wyniki badania pokazały związek między strategią realistyczną a stylem informacyjnym, zaangażowaniem i (ujemny) ze stylem dyfuzyjno-unikowym; zależności między strategiami autorytetu i przymusu a stylem normatywnym, a także dodatnią zależność między strategią carpe diem i stylem dyfuzyjno-unikowym oraz ujemną ze stylem informacyjnym i zaangażowaniem. Udział wzorców relacyjnych w rodzinie w preferencji strategii wydaje się przede wszystkim upośredniony przez zaangażowanie rozumiane jako ukształtowanie określonego systemu wartości.

Słowa kluczowe: strategie konstruowania przyszłości, style tożsamości, relacje rodzinne, rodzina pochodzenia

WPROWADZENIE

Adolescencja to czas intensywnych przemian w życiu psychicznym młodego człowieka. Na plan pierwszy wysuwają się zmiany w obrębie struktur poznawczych i osobowościowych. Ewolucja czynności umysłowych dotyczy głównie rekonstrukcji i reintegracji wcześniejszych sposobów myślenia i tym samym tworzenia nowych, bardziej adekwatnych i zróżnicowanych sposobów postrzegania siebie i świata. Na skutek rozwoju struktur poznawczych oraz intensywnego zainteresowania własną osobą, wynikającego z egocentryzmu młodzieńczego, dochodzi także do przemian w obszarze osobowości. Następuje intensywny rozwój samowiedzy oraz stabilizacja pojęcia „ja”. Dominującym źródłem informacji na własny temat przestają być dorośli, ich miejsce zastępują rówieśnicy, będący istotną grupą odniesienia, stanowiącą źródło licznych porównań społecznych (Obuchowska, 2006). Młody człowiek staje przed zadaniem kształtowania wizji własnej przyszłości i wyboru, mniej lub bardziej określonej drogi życiowej, a nawet projektowania rozwoju osobistego w perspektywie wielu lat. Działania podejmowane w tym celu można określić mianem „aktywności prospektywnej”, definiowanej jako szeroko rozumiana aktywność psychiczna jednostki – mająca swój aspekt wewnętrzny, związany z aktywnością umysłową – oraz zewnętrzny, związany z zachowaniem – której funkcją jest świadome odnoszenie się do przyszłości (Katra, 2008).

W okresie dorastania jednym z najważniejszych zadań rozwojowych jest proces kształtowania tożsamości. Odpowiedź na pytanie, kim jestem i kim mogę być w przyszłości, jest możliwa dzięki pogłębionej autorefleksji, długotrwałej obserwacji siebie, własnych działań, sympatii, antypatii, relacji z innymi oraz możliwości, jakie stwarza zewnętrzne otoczenie. Dla wspomnianych wyzwań nie bez znaczenia jest środowisko rodzinne decydujące w znacznym stopniu o tym, na ile powiedzie się, charakterystyczny dla okresu dorastania, proces separacji dający możliwość emocjonalnego uniezależnienia się od dorosłych i pozyskania samodzielności tak potrzebnej dla kształtowania osobistej tożsamości i konstruowania dojrzałej wizji siebie, przy równoczesnym zachowaniu partnerskiej i ciepłej więzi z rodzicami.

Strategie konstruowania przyszłości

W prezentowanym badaniu aktywność młodzieży dotycząca sposobów kształtowania wizji przyszłego życia jest rozpatrywana w kategoriach strategii konstruowania przyszłości. Strategie te są definiowane jako: „zbiór reguł, za pomocą których jednostka tworzy scenariusz swojego dalszego życia, a więc selekcjonuje informacje, przetwarza je i dokonuje wyboru” (Timoszyk-Tomczak, 2003, s. 43). Wyróżnia się sześć niżej opisanych strategii.

Strategia realistyczna stanowi zbiór zasad odnoszących się do uważnej obserwacji siebie oraz własnego otoczenia, wykorzystania indywidualnych zdolności i umiejętności oraz doświadczeń innych przy podejmowaniu decyzji, adekwatnej oceny własnej sytuacji życiowej oraz rozważania alternatyw stworzonych przez środowisko i siebie. Realistyczna strategia konstruowania przyszłości jest jedyną w pełni konstruktywną i, jak pokazują badania, najsilniej preferowaną przez adolescentów.

Strategia autorytetu to zbiór zasad opartych na zbieraniu rad i wskazówek od osób znaczących, które nastolatek postrzega jako bardziej kompetentne i doświadczone niż on sam, a następnie bazowaniu na tych sugestiach w procesie budowania przyszłego życia. Oso-

by preferujące tę strategię nie dążą do autonomii, oczekując raczej pomocy z zewnątrz, bardziej ufając wskazówkom starszych i „mądrzejszych” niż własnym oczekiwaniom.

Strategia przymusu odwołuje się do konieczności wynikającej z nakazu innych osób bądź nakazu sytuacji, które młody człowiek odbiera jako ważniejsze niż jego własne oczekiwania. Jest zatem ostrzejszą formą strategii autorytetu. Taki sposób kształtowania koncepcji przyszłego życia może z jednej strony być dla jednostki wygodny, gdyż zwalnia ją z odpowiedzialności za aktywne konstruowanie własnego życia, z drugiej zaś może ograniczać jej osobisty rozwój, prowadząc do narastania wewnętrznych konfliktów.

Strategia życzeniowa ogranicza się do wyobrażeń dotyczących atrakcyjnych stanów finalnych związanych z własną przyszłością, znacząco odbiegających od faktycznych możliwości jednostki. Ponadto w strategii tej adolescent nie określa działań, które mogłyby doprowadzić go do realizacji tych celów. Stosując tę strategię, nastolatek nie stwarza dla siebie realnych szans na osiągnięcie upragnionych celów, gdyż bierność w działaniach połączona z dereistycznym fantazjowaniem nie daje możliwości dalszego rozwoju.

Strategia oczekiwania to zbiór zasad opartych na biernym wyczekiwaniu na to, co się wydarzy. Jej główne założenie opiera się na przekonaniu młodego człowieka, iż trudno planować przyszłość, gdyż i tak zależy ona od czynników zewnętrznych, takich jak przeznaczenie, siła wyższa czy los. Dorastający biernie poddaje się biegowi wydarzeń, nie wierząc w skuteczność własnych działań. Taki sposób myślenia o własnej przyszłości może mieć związek z przekonaniem o uporządkowaniu i sprawiedliwości otaczającego jednostkę świata, w którym każdy otrzymuje to, na co zasłużył.

Strategia *carpe diem* stanowi zbiór reguł skupionych wokół koncentracji jednostki na tu i teraz, korzystaniu z doraźnych przyjemności, z pominięciem działań mających na celu planowanie przyszłości. Niemniej ten brak wizji dalszego życia również jest sposobem na przyszłość, gdyż nastolatek może koncentro-

wać się na tym, aby codziennie uzyskiwać przyjemność, czyli realizować wartości hedonistyczne (Timoszyk-Tomczak, 2003).

Decyzje dotyczące wyboru strategii zależą od czynników indywidualnych i społecznych. Celina Timoszyk-Tomczak (Timoszyk-Tomczak, 2003; Timoszyk-Tomczak, Zaleski, 2006) wskazuje na uwarunkowania wewnętrzne, na przykład siłę motywacji, poczucie lokalizacji kontroli, optymizm, wartości, a także cechy osobowości związane z koncepcją Wielkiej Piątki, oraz na czynniki zewnętrzne, na przykład preferowane w środowisku standardy czy sytuacje losowe. Interesujące jest zatem pytanie o rolę rodziny w kształtowaniu i wyborze przez młodego człowieka określonych strategii.

SPOŁECZNO-POZNAWCZY MODEL PRZETWARZANIA TOŻSAMOŚCIOWEGO MICHAELA BERZONSKY'EGO

Proces kształtowania tożsamości można rozpatrywać w kategoriach osiągania poszczególnych statusów (por. Marcia 1966; Archer, Waterman, 1983; Meeus, 1996; Schwarz, Mullis, Waterman, Durham, 2000) lub rozwoju tak zwanych stylów tożsamości (Berzonsky, 1989, 2004, 2005). W ujęciu Michaela Berzonsky'ego tożsamość stanowi zarówno strukturę, jak i proces oparty na społeczno-poznawczych strategiach przetwarzania informacji dotyczących „ja”. Model przetwarzania tożsamościowego dotyczy zarówno tych jednostek, które podjęły próbę budowania czy przekształcania własnej tożsamości, jaki i tych, które starają się uniknąć wysiłku związanego z konstruowaniem obrazu samego siebie. Berzonsky podkreśla między innymi różnice w sposobie, w jaki ludzie przetwarzają informacje dotyczące siebie, podejmując decyzje oraz tworzą i odtwarzają swoje teorie „ja” (Berzonsky, 1989, 2004, 2005; Oleszkowicz, 2006; Senejko, 2007). Berzonsky wyróżnia trzy style kształtowania tożsamości.

Styl informacyjny charakteryzuje się chęcią poznawania siebie, aktywnym poszuki-

waniem informacji odnoszących się do „ja”, eksploracją siebie i otoczenia, otwarciem na nowe informacje, autorefleksją, skłonnością do modyfikacji „ja” pod wpływem informacji zwrotnych oraz radzeniem sobie z problemami zorientowanymi na zadanie. Dorastający przyjmujący informacyjny styl budowania tożsamości potrafią być krytyczni względem własnych pomysłów, a w obliczu negatywnych informacji zwrotnych są w stanie poddać modyfikacji niektóre aspekty własnej tożsamości. Podejmowane przez nich wysiłki prowadzą do ukształtowania tożsamości o relatywnie dobrze wydzielonych i zintegrowanych konstrukcjach i przekonaniach.

Drugim opisanym przez Berzonsky'ego stylem tożsamości jest styl normatywny. Osoby charakteryzujące się tym stylem przyjmują za podstawowy cel ochronę i utrzymanie wizerunku własnej osoby. Chętnie też dostosowują się do wymagań i oczekiwań osób znaczących, kształtując koncepcję siebie poprzez przejmowanie od nich wyznawanych wartości, przekonań, postaw oraz realizowanych zadań i ról społecznych. Jednocześnie chronią obraz siebie przed napływającymi z zewnątrz informacjami, które mogą prowadzić do rozbieżności i ambiwalencji. Osoby te kształtują tożsamość o nieprzepuszczalnych granicach oraz sztywnej organizacji wewnętrznej, co powoduje małą elastyczność ich działań oraz trudności w przystosowaniu do sytuacji nowych i nieustrukturyzowanych.

Trzeci styl, dyfuzyjno-unikowy, charakteryzuje się odwlekaniem w czasie rozwiązywania problemów związanych z kształtowaniem obrazu własnej osoby. Dorastający podejmują działania związane z tym problemem jedynie pod presją otoczenia, co ma z reguły charakter krótkotrwałych aktów konformizmu, które są dalekie od autonomicznych, długofalowych strategii poszukiwania siebie i własnej drogi życiowej. Styl ten wiąże się również ze słabą autorefleksją, niechęcią do konfrontowania się z problemami, stosowaniem strategii samoutrudnienia, defensywą oraz poszukiwaniem doraźnych źródeł przyjemności.

Dodatkowym pojęciem w koncepcji Berzonsky'ego jest zaangażowanie, dające

jednostce poczucie realizacji kierunku i celu własnych działań. Dzięki niemu możliwa jest ocena ich efektywności oraz ewentualna korekta pod wpływem dochodzących do jednostki informacji zwrotnych. Ustabilizowane zaangażowanie jest istotnym czynnikiem osiągnięcia przez dorastającego dobrostanu psychicznego. Zaangażowanie można traktować jako zmienną pośredniczącą między stylami tożsamości a innymi czynnikami (model moderatora) lub jako zmienną niezależną (model efektu bezpośredniego) (Berzonsky, Neimeyer, 1994, 2003; Senejko, 2007). Jednocześnie wysoki poziom stylu informacyjnego i zaangażowania można porównać ze statusem tożsamości osiągniętej.

Berzonsky zbadał związki występujące między stylami tożsamości a trzema typami władzy rodzicielskiej wyróżnionymi przez Dianę Baumrind (1971, za Berzonsky, 2004): wychowaniem autorytarnym, autorytatywnym i permissywnym. Z jego badań wynika, że autorytarny styl wychowania wchodzi w niską korelację zarówno z normatywnym, jak i dyfuzyjno-unikowym stylem tożsamości. Styl autorytatywny koreluje na poziomie umiarkowanym ze stylem normatywnym, ale też informacyjnym. Wzorec władzy rodzicielskiej o charakterze permissywnym w niskim stopniu koreluje natomiast pozytywnie ze stylem dyfuzyjno-unikowym (Berzonsky, 2004). Powyższe wyniki uzasadniają konieczność poszukiwania dalszych uwarunkowań zarówno stylów tożsamości, jak i strategii konstruowania przyszłości we wzorcach relacji rodzinnych.

WZORY RELACYJNE AUTONOMII I BLISKOŚCI W RODZINIE

Proces kształtowania tożsamości oraz konstruowania wizji przyszłego życia wydaje się w znacznym stopniu powiązany z funkcjonowaniem środowiska rodzinnego młodego człowieka. Na okres ten przypada środkowa faza życia rodziny, której jednym z podstawowych zadań jest przekształcenie relacji pomiędzy rodzicami a dziećmi z hierarchicznej w partnerską, dającą możliwość stopniowego

usamodzielniania się dorastającego i kształtowania niezbędnej dla osiągnięcia dojrzałości psychicznej autonomii (Haley, 1973, za: Ostoja-Zawadzka, 1999).

Wzór relacyjny w rodzinie to pojęcie charakterystyczne dla transgeneracyjnej teorii systemów rodzinnych, stanowiącej pomost między podejściem psychodynamicznym a teorią systemów rodzinnych (Fajkowska-Stanik, 1999, 2001). Wzór relacyjny jest definiowany jako względnie stałe układy emocjonalnych odniesień między osobami w rodzinie, budowane poprzez oczekiwania, zasady, zobowiązania oraz cechy osobowości jej członków i odzwierciedlane w postaci konkretnych i powtarzających się zachowań. To, czy wzory relacyjne w rodzinie będą miały charakter funkcjonalny, czy też nie, w znacznym stopniu zależy od istniejących w systemie rodzinnym granic i ich charakteru. Granice między podsystemami prawidłowo funkcjonującej rodziny stanowią taki rodzaj relacji, który jasno wyznacza odmienne reguły zachowań wewnątrz każdego z rodzinnych podsystemów (Fajkowska-Stanik, 2001).

Spośród wielu istniejących w rodzinie wzorców relacyjnych, z punktu widzenia prowadzonych tu rozważań, dotyczących konstruowania wizji własnej przyszłości i procesu kształtowania tożsamości, na szczególną uwagę zasługują wzorce autonomii i bliskości. Autonomia, stanowiąca zdrowy kompromis pomiędzy fuzją a izolacją, jest wynikiem odsunięcia się jednostki od rodziny w kierunku większej samodzielności, przy równoczesnym zachowaniu z nią więzi. Stanowi swego rodzaju przekształcenie relacji pomiędzy dzieckiem a rodzicami, z typowo dziecięcej, opartej na zależności i silnym emocjonalnym przywiązaniu, w relację partnerską, opartą na niezależności i gotowości do samostanowienia. Na wzorec autonomii składają się: prawo jednostki do posiadania własnych poglądów i otwartości w ich głoszeniu, osobista odpowiedzialność za podejmowane decyzje, a także szacunek i tolerancja dla poglądów innych członków rodziny.

Obok autonomii drugim wzorcem relacyjnym, ważnym dla procesu kształtowania tożsamości, jest bliskość rozumiana jako proces,

w którym jednostka przez umiarkowaną zażyłość z innymi członkami rodziny staje się coraz bardziej tożsama, zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i społecznym. Wzorzec bliskości w rodzinie jest budowany przede wszystkim na bazie pozytywnej atmosfery domowej, wynikającej z empatii i możliwości swobodnego wyrażania emocji zarówno negatywnych, jak i pozytywnych. Tak rozumiana bliskość opiera się przede wszystkim na zasadach partnerstwa i równości w relacjach między członkami rodziny, co wydaje się możliwe dzięki zaangażowaniu w proces wzajemnego poznania się, wykraczającego poza granice pełnionych w rodzinie ról i zadań (Fajkowska-Stanik, 1999, 2001).

BADANIA WŁASNE

Pytania i hipotezy

Na podstawie rozważań teoretycznych oraz dotychczasowych badań (Berzonsky, 2004; Fajkowska-Stanik, 2001; Timoszyk-Tomczak, 2003) sformułowano następujące pytania i hipotezy badawcze.

1) Jakie strategie konstruowania przyszłości preferuje współczesna młodzież?

2) Jaki jest związek między preferowanymi przez młodzież strategiami konstruowania przyszłości a stylami tożsamości?

3) Czy i na ile związek między preferowanymi przez młodzież strategiami konstruowania przyszłości a stylami tożsamości jest upośredniony przez wzorce relacyjne w ich rodzinie pochodzenia?

Hipotezy teoretyczne zostały sformułowane do pytania drugiego, natomiast pozostałe pytania pozostały otwarte:

H1. Większa preferencja realistycznej strategii konstruowania przyszłości wiąże się z wyższym poziomem informacyjnego stylu tożsamości i wyższym poziomem zaangażowania.

H2. Większa preferencja strategii konstruowania przyszłości opartej na autorytecie lub przymusie wiąże się z wyższym poziomem normatywnego stylu tożsamości.

H3. Większa preferencja strategii *carpe diem* wiąże się z wyższym poziomem stylu

dyfuzyjno-unikowego tożsamości i niższym poziomem stylu informacyjnego.

Metody badawcze i osoby badane

Do celów badawczych wykorzystano trzy kwestionariusze: Kwestionariusz Strategii Konstruowania Przyszłości Celiny Timoszyk-Tomczak, Kwestionariusz Stylów Tożsamości Michaela Berzonsky'ego oraz Skalę Rodziny Pochodzenia (Alana J. Havestadta, Williama T. Andersona, Freda P. Piercy'ego, Samuela W. Cochрана, Marshella Fine'a).

Kwestionariusz Strategii Konstruowania Przyszłości Timoszyk-Tomczak składa się z 30 twierdzeń (wersja skrócona) dotyczących sposobów projektowania własnej przyszłości. Do każdego stwierdzenia badany udziela odpowiedzi na pięciostopniowej skali typu Likerta. Metoda pozwala na uzyskanie wyników o preferencjach dotyczących sześciu strategii: realistycznej, autorytetu, przymusu, oczekiwania, *carpe diem* i życzeniowej. Kwestionariusz w swojej wersji podstawowej (44 pytania) spełnia wymogi rzetelności. Różne współczynniki rzetelności występują w przedziałach od 0,76 do 0,78 (Timoszyk-Tomczak, 2003). W wersji skróconej można się spodziewać nieco niższych współczynników. Kwestionariusz wydaje się być jednak wystarczająco dobrym narzędziem do badań ilościowych. Rozpiętość wyników surowych jest różna dla poszczególnych skal, bowiem składają się one z różnej liczby pytań. Dlatego wyniki osób badanych zostały wyrażone jako średnie na skali od 1 do 5.

Kwestionariusz Stylów Tożsamości Berzonsky'ego (adaptacja A. Senejko, E. Okręglicka-Forysiak) składa się z 48 twierdzeń odnoszących się do czterech skal: informacyjnej, normatywnej, dyfuzyjno-unikającej i zaangażowania. Osoba badana ustosunkowuje się do twierdzeń na skali pięciopunktowej. Wynik pozwala określić, jaki styl tożsamości dominuje u osoby badanej oraz jaki jest jej poziom zaangażowania. W badaniach polskich przeprowadzonych przez Senejko (2007) została potwierdzona rzetelność kwestionariusza. Współczynnik α -Cronbacha dla poszczególnych skal (dla $N = 242$) wyniósł od 0,61 do 0,70.

Rozpiętość wyników surowych w stylach tożsamości wynosi od 13 do 65 punktów, z kolei w skali zaangażowania – od 9 do 45 punktów.

Skala Rodziny Pochodzenia – Havestadta, Andersona, Piercy'go, Cochрана, Fine'a (adaptacja M. Fajkowska-Stanik) składa się z 40 twierdzeń, dzięki którym można dokonać pomiaru percepcji doświadczeń, jakie jednostka zdobyła w relacji z własną rodziną pochodzenia. Odpowiedzi udzielane są na skali typu Likerta. Kwestionariusz obejmuje dwie podstawowe skale, autonomii i bliskości, z których każda dzieli się na kolejnych pięć podwymiarów. Na autonomię składają się: jasność ekspresji, odpowiedzialność, szacunek dla innych, otwartość na innych oraz akceptacja separacji i straty. Skalę bliskości tworzą zaś podwymiary: zakres uczuć, nastrojów i ton rodziny, rozwiązywalność konfliktów, empatia oraz zaufanie. Skale autonomii i bliskości są wyodrębnione teoretycznie, w opisie skali nie ma informacji potwierdzającej to empirycznie. Z badań własnych ($N = 145$) wynika, że korelacja między bliskością i autonomią wynosi $r = 0,9$.

Stabilność bezwzględna testu (w okresie dwumiesięcznym) wynosi 0,96. W każdej ze skal można uzyskać maksymalnie 100 punktów, co świadczy o tym, że rodzina jest „zdrowa”, zaś minimalna liczba punktów świadczy o jej dysfunkcyjności (Fajkowska-Stanik, 2001).

Osoby badane

Badaniami objęto 145 osób, w tym 68 licealistów w wieku 17–18 lat oraz 77 studentów w wieku 20–22 lata, a zatem osoby będące w fazie późnej adolescencji. W badanej grupie było 95 dziewcząt (68%) i 50 chłopców (32%). Osoby badane to uczniowie wrocławskich i wrocławskich liceów ogólnokształcących i profilowanych, a także studenci kierunków humanistycznych Uniwersytetu Wrocławskiego (pedagogiki, politologii, historii, dziennikarstwa). Badania miały charakter anonimowy i były prowadzone podczas lekcji lub ćwiczeń. Osoby badane otrzymywały kolejno do wypełnienia: Kwestionariusz Stylów Tożsamości, Kwestionariusz Strategii Konstruowania Przyszłości, Skalę Rodziny Pochodzenia. Czas na wypełnienie testów wynosił 45 minut i był wystarczający.

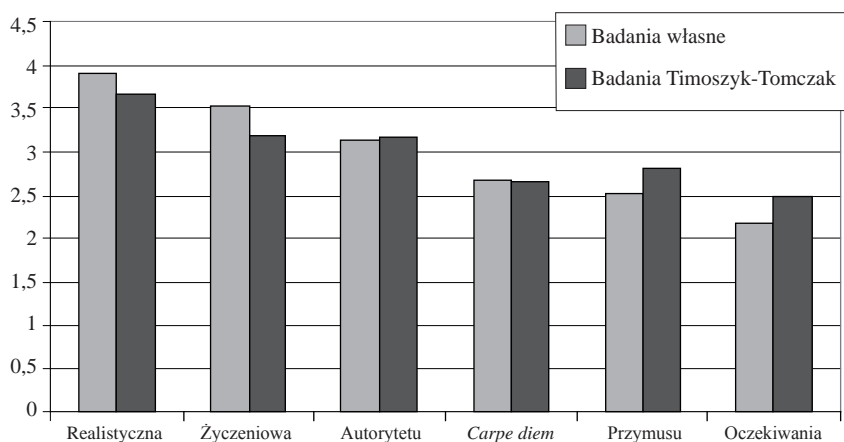
WYNIKI BADAŃ

Preferowane strategie konstruowania przyszłości – analiza porównawcza

W celu odpowiedzi na pierwsze pytanie dotyczące preferencji strategii konstruowania przyszłości obliczono średni wynik dla każdej strategii i odpowiadające mu odchylenie standardowe (tabela 1). Formuła ta pozwala na porównanie wyników uzyskanych w badaniach

Tabela 1. Średnie wyniki i odchylenia standardowe dla strategii konstruowania przyszłości (analiza porównawcza 2003–2010)

Strategie	M (N = 145) Badania własne	SD (N = 145)	M (N = 239) Timoszyk-Tomczak	SD (239)
Realistyczna	3,89	0,51	3,67	0,49
Życzeniowa	3,53	0,76	3,18	0,82
Autorytetu	3,13	0,71	3,16	0,62
<i>Carpe diem</i>	2,67	0,66	2,65	0,70
Przymusu	2,52	0,71	2,82	0,70
Oczekiwania	2,17	0,78	2,50	0,84

Wykres 1. Hierarchia stylów konstruowania własnej przyszłości – analiza porównawcza

własnych z wynikami badań Timoszyk-Tomczak (2003) przeprowadzonymi na grupie 239 osób w okresie późnej adolescencji.

Na pierwszym miejscu zdecydowanie występuje strategia realistyczna. Kolejne miejsca zajmują: strategia życzeniowa i autorytetu. Uzyskane wyniki są zgodne z rezultatami badań Timoszyk-Tomczak (2003). W badaniu własnym mniejsze preferencje pojawiły się przy strategii przymusu, co przesunęło ją o jedno miejsce w dół w porównaniu z badaniami z 2003 roku. Na uwagę zasługuje również fakt, że najmniejszy rozrzut wokół śred-

niej odnotowuje się w strategii realistycznej, co wskazuje na dość dużą homogeniczność grupy w tym zakresie. Największy zaś w strategii oczekiwania, która – jako mało konstruktywna i rzadziej preferowana – znacznie bardziej różnicuje grupę adolescentów.

Strategie konstruowania przyszłości a style tożsamości

W celu weryfikacji hipotez H1, H2, H3 przeprowadzono badanie korelacyjne i analizę regresji.

Tabela 2. Korelacje proste r-Pearsona między strategiami konstruowania przyszłości a stylami tożsamości (N = 145; *p < 0,05)

Zmienne	Styl informacyjny	Styl normatywny	Styl dyfuzyjny	Zaangażowanie
Strategia realistyczna	0,50*	0,14	-0,28*	0,39*
Strategia autorytetu	0,15	0,38*	0,05	0,06
Strategia przymusu	-0,03	0,29*	0,22*	-0,23*
Strategia <i>carpe diem</i>	-0,21*	-0,08	0,46*	-0,30*
Strategia oczekiwania	-0,09	0,30*	0,10	0,04
Strategia życzeniowa	0,10	0,07	0,18*	-0,09

Odnosnie do hipotezy 1: strategia realistyczna koreluje na poziomie umiarkowanym ze stylem informacyjnym i zaangażowaniem (tabela 2). Oznacza to, że wzrost preferencji tej strategii współwystępuje ze wzrostem poziomu informacyjnego stylu tożsamości i wzrostem poziomu zaangażowania. Tym samym hipoteza 1 została potwierdzona w całości. Dodatkowa korelacja, na poziomie niskim, wystąpiła ze stylem dyfuzyjno-unikowym. Styl ten najwyraźniej nie sprzyja strategii realistycznej, która wymaga od młodzieży realnej oceny własnych możliwości, sytuacji życiowej i stawiania pytań o przyszłość.

Współczynnik wielokrotnej regresji dla strategii realistycznej potraktowanej jako zmienna zależna i stylów tożsamości oraz zaangażowania (zmiennych niezależnych) wyniósł: $R = 0,56$, $R^2 = 0,32$ dla $F = 16,39$ przy $p = 0,0000$, co oznacza, że zmienne niezależne tłumaczą 32% wariacji w zakresie tej strategii. Jednocześnie współczynniki b^* osiągnęły wartość: dla stylu informacyjnego (0,40) i dla zaangażowania (0,19) przy istotności statystycznej $p < 0,02$.

Odnosnie do hipotezy 2: wyniki badań (tabela 2) potwierdziły nasze oczekiwanie, że wystąpi związek między strategiami opartymi na autorytecie i przymusie a stylem normatywnym. Im wyższy poziom preferencji tych strategii, tym wyższy poziom stylu normatywnego. Korelacja ta w przypadku strategii autorytetu jest na poziomie umiarkowanym, a w przypadku strategii przymusu – na poziomie niskim. Jednocześnie ujawniły się bardzo interesujące związki między strategią opartą na przymusie a stylem dyfuzyjno-unikowym (związek dodatni) oraz zaangażowaniem (związek ujemny). Ujawnione zależności wskazują na niekonstruktywność strategii opartej na przymusie i pewne problemy z nadmierną uległością, jakie może mieć młodzież z nierozwiązanym problemem tożsamości.

Współczynnik wielokrotnej regresji dla strategii autorytetu potraktowanej jako zmienna zależna oraz dla stylów tożsamości i zaangażowania wyniósł $R = 0,41$, $R^2 = 0,16$ dla $F = 6,90$ przy $p = 0,0000$, co oznacza, że zmienne

niezależne tłumaczą 16% wariacji w zakresie tej strategii. Jednocześnie istotność statystyczną osiągnął tylko styl normatywny: wartość $b^* = 0,38$ przy $p = 0,0000$.

Odnosnie do hipotezy 3: strategia *carpe diem* współwystępuje ze stylem dyfuzyjno-unikowym (umiarkowana dodatnia korelacja) oraz ze stylem informacyjnym (niska ujemna korelacja). Tym samym została potwierdzona hipoteza 3. Dodatkowo wystąpił związek strategii *carpe diem* z zaangażowaniem. Osoby o wyższym poziomie zaangażowania charakteryzują się niższą preferencją w zakresie tej strategii.

Współczynnik wielokrotnej regresji wyniósł $R = 0,50$, wartość $R^2 = 0,22$ dla $F = 11,41$ przy $p = 0,0004$, co oznacza, że style tożsamości tłumaczą 22% wariacji w zakresie strategii *carpe diem*. Jednocześnie styl dyfuzyjno-unikowy uzyskał wartość b^* (0,44) przy poziomie istotności $p = 0,0000$.

Obydwie analizy potwierdziły związek między stylami tożsamości a strategiami konstruowania przyszłości, a uzyskane korelacje są na umiarkowanym poziomie.

Związek między strategiami konstruowania przyszłości a stylami tożsamości w kontekście wzorców relacyjnych w rodzinie pochodzenia

W celu udzielenia odpowiedzi na pytanie o udział wzorców rodzinnych w relacji między stylami tożsamości i strategiami konstruowania przyszłości obliczono stosowane korelacje.

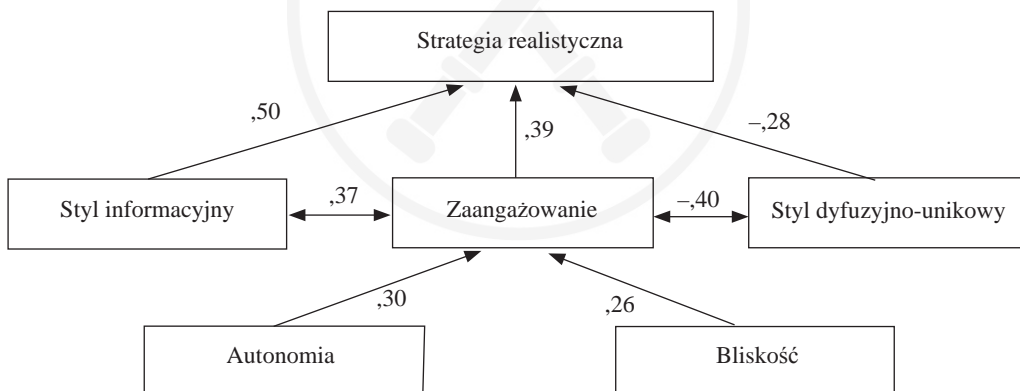
Jak wskazują wyniki zamieszczone w tabeli 3, nie wystąpiły żadne znaczące korelacje między stylami tożsamości i strategiami konstruowania przyszłości a wzorcami relacyjnymi w rodzinie. Jedyna znacząca zależność pojawiła się między zaangażowaniem a autonomią i bliskością. Wyższy poziom zaangażowania wiąże się z bardziej „zdrowymi” relacjami w rodzinie. Powyższy wynik zdaje się wskazywać na pośredniczącą rolę zaangażowania, o której wspomina Berzonsky w swoich artykułach (Berzonsky, Neimeyer, 1994; Berzonsky, 2003).

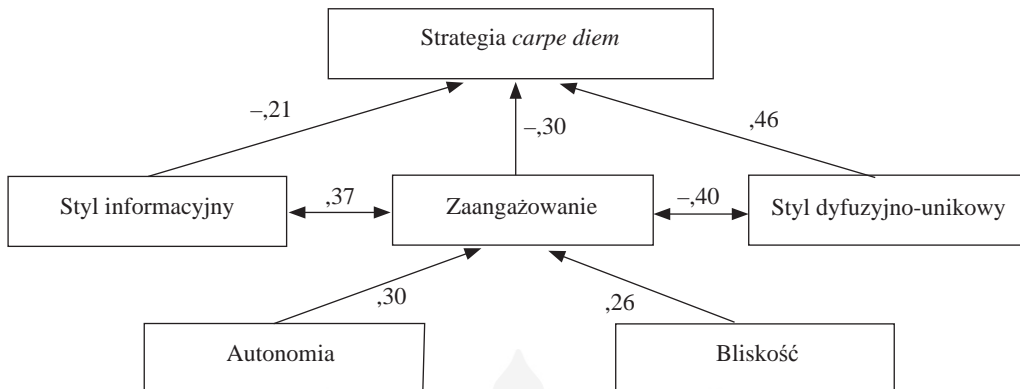
Tabela 3. Korelacje proste r-Pearsona między strategiami konstruowania przyszłości oraz stylami tożsamości a autonomią i bliskością w rodzinie pochodzenia (N = 145; *p < 0,05)

Zmienne	Autonomia	Bliskość
Styl informacyjny	0,13	0,09
Styl normatywny	0,17*	0,14
Styl dyfuzyjny	-0,09	-0,05
Zaangażowanie	0,30*	0,26*
Strategia realistyczna	0,10	0,10
Strategia autorytetu	0,07	0,04
Strategia przymusu	-0,01	-0,05
Strategia <i>carpe diem</i>	0,00	0,04
Strategia życzeniowa	0,11	0,10
Strategia oczekiwania	0,13	0,10

Ostatecznie, biorąc pod uwagę całość wyników, można zaproponować następujący

schemat zależności między badanymi zmiennymi:

Schemat 1. Relacje między strategią realistyczną a stylami tożsamości, zaangażowaniem i wzorami funkcjonowania w rodzinie

Schemat 2. Relacje między strategią *carpe diem* a stylami tożsamości, zaangażowaniem i wzorami funkcjonowania w rodzinie

DYSKUSJA NAD WYNIKAMI

Hierarchia preferencji strategii konstruowania przyszłości w zasadzie pozostaje od kilku lat bez zmian. Pierwsze miejsce zajmowane przez strategię realistyczną świadczy o konstruktywnym podejściu przez młodzież do własnej przyszłości. Cele i plany w dużym stopniu są wyznaczone na podstawie analizy własnej sytuacji życiowej. Wynik ten jest zgodny z hierarchią stylów tożsamości, w której na pierwszym miejscu występuje styl informacyjny, następnie normatywny i na końcu dyfuzyjno-unikowy. Kolejność ta, uzyskana w badaniu własnym, została również potwierdzona w innych badaniach polskich i amerykańskich (por. Schwarz i in., 2000; Senejko, 2007; Czyżowska, 2008). Wynik ten wskazuje na normatywny przebieg rozwoju większości polskiej młodzieży, która zgodnie z prawidłowościami tego okresu zaczyna umiejętnie łączyć proces autorefleksji z informacjami zwrotnymi z otoczenia.

Drugie miejsce strategii życzeniowej jest również zgodne z trendami rozwojowymi. Budowanie wizji własnej przyszłości na podstawie pragnień i fantazji siłą rzeczy czyni je oderwanymi od rzeczywistości i realności. Proces ten jest zgodny z kosmiczną fazą poczucia sensu życia (Obuchowski, 2000), młodzież-

czą fascynacją potencjalnymi możliwościami kreowania rzeczywistości (Inhelder, Piaget, 1970) czy w końcu rytualizacją ideologiczną, która opiera się na przyjętych *a priori* założeniach i oczekiwaniach (Erikson, 2004) i jest próbą dostosowania świata do siebie, a nie na odwrót. Przejście do realności wymaga procesu decentracji dokonującego się poprzez dyskusje (na przykład w rodzinie), eksperymentowanie na rolach czy podjęcie pracy lub innych zobowiązań.

Trzecie miejsce strategii autorytetu wskazuje na znaczącą rolę innych osób (rodziców, przywódców, autorytetów) w kreowaniu wizji własnej przyszłości oraz potrzebę korzystania ze wskazówek, a nawet dyrektyw ważnych osób, dzięki czemu jednostka może uniknąć chaosu i odnaleźć sens życia. Wynik ten jest zgodny z badaniami nad statusami tożsamości, które wskazują na stosunkowo wysoką częstość występowania statusu tożsamości lustrzanej (nadanej) wśród adolescentów (por. Liberska, 2007; Meeus, 1996, i in.). Można go również odnieść do negatywnego zjawiska, jakim jest poszukiwanie przez młodych ludzi swojego miejsca i szczęścia w sektach (a więc grupach silnie kontrolowanych przez autorytet) (Oleszkowicz, 2006).

Odnosnie do hipotez 1, 2 i 3 – wszystkie zostały potwierdzone zgodnie z oczekiwaniami.

Nietrudno zauważyć pewne podobieństwo między stylem informacyjnym a strategią realistyczną. Oba te procesy są związane z otwartością na informacje, próbą podejmowania zmian w obrazie własnej osoby, głębszą autorefleksją i chęcią poznawania siebie. Proces tożsamościowego przetwarzania wydaje się bardziej pierwotny i związany z szerszą aktywnością adolescentów niż strategię konstruowania przyszłości. Warto zauważyć, że strategia realistyczna wiąże się również z zaangażowaniem, które w zasadniczym stopniu jest kojarzone przez Berzonsky'ego z ukształtowaniem w miarę stabilnego systemu wartości. Większość twierdzeń z kwestionariusza KST, dotyczących tej zmiennej, koncentruje się właśnie na wartościach: na przykład „Mam jasno zdefiniowany system wartości, który wykorzystuję przy podejmowaniu decyzji” lub „Tak naprawdę nie jestem pewien, w co wierzę”. Skoro informacyjny styl tożsamości koreluje ujemnie ze stylem dyfuzyjno-unikowym (w badaniu własnym $-0,27$; w badaniu Berzonsky'ego (2004) $-0,38$), konsekwencją tej zależności jest również ujemna korelacja stylu dyfuzyjno-unikowego ze strategią realistyczną. Analogiczne podobieństwa można odnaleźć między strategią *carpe diem* (nastawioną na odraczanie ważnych planów i koncentrację na codziennych przyjemnościach) a stylem dyfuzyjno-unikowym i informacyjnym (w tym wypadku korelacja jest ujemna). Również ujemna korelacja z zaangażowaniem potwierdza tezę, że ważną podstawą dla aktywności ukierunkowanej na przyszłość jest wypracowany system wartości. Jak twierdzi Maria Czerwińska-Jasiewicz (2005), koncepcja przyszłego życia wywodzi się z systemu wartości i jest na nim oparta. Jeśli tego systemu nie ma lub pozostaje w kryzysie, istnieje duże prawdopodobieństwo, że jednostka będzie przede wszystkim koncentrować się na doraźnych problemach i przyjemnościach.

Bardo ciekawy wynik ujawnił się odnośnie do strategii przymusu. Wykorzystywanie przez młodzież tej strategii wiąże się jednocześnie z normatywnym i dyfuzyjno-unikowym stylem tożsamości. Jest to zgodne z charakterystyką stylu dyfuzyjnego, w której

podkreśla się odwlekanie w czasie rozwiązywania problemów tożsamościowych i zajmowanie się nimi pod wyraźnym naciskiem środowiska. Strategia przymusu wyraża pewien rodzaj bezradności młodego człowieka wobec zadań tożsamościowych, wynikający być może z mniejszego przygotowania psychicznego (na przykład mniejszej gotowości poznawczej czy emocjonalnej) lub specyficznych relacji rodzinnych (na przykład relacji o charakterze autorytarnym). Po części potwierdzają to badania Berzonsky'ego (2004), z których wynika, że styl autorytarny (w modelu analiz ścieżek) wchodzi w dodatnią korelację ze stylem normatywnym i stylem dyfuzyjno-unikowym. Jednocześnie pamiętajmy o tym, że Timoszyk-Tomczak (2003) charakteryzuje strategię przymusu jako ostrzejszą formę (pewnie też mniej demokratyczną) niż strategię autorytetu. Jak wyjaśnia Berzonsky (2004), wzorzec autorytarny w rodzinie prowadzi do posłuszeństwa, które z jednej strony skutkuje większą sumiennością, a z drugiej – konwencjonalnością i kontrolą. Jednocześnie autorytarni rodzice częściej wzbudzają bunt u swoich dzieci, co przez jakiś czas może utrudniać i spowalniać proces kształtowania dojrzałego zaangażowania (por. tożsamość negatywna – Erikson 2004; bunt młodzieńczy – Oleszkowicz, 2006). Przyjmowanie pod naciskiem wizji własnej przyszłości od innych ludzi czyni ją bardzo podatną na wszelkie zagrożenia związane z jej realizacją.

Ostatnim problemem jest udział czynników rodzinnych w kształtowaniu się stylów tożsamości, jak również w wyborze strategii konstruowania przyszłości. Przedstawione wyniki badań (tabela 3) oraz schematy 1 i 2 wskazują na pośredni wpływ wzorców relacyjnych w rodzinie podstawowej na obie zmienne. Wpływ ten jest upośredniony przez zaangażowanie, które, jak już zostało wspomniane wyżej, należy wiązać ze względnie jasnym i stabilnym systemem wartości. Związek między bliskością i autonomią a zaangażowaniem występuje na zbliżonym poziomie (0,26) i (0,30) i takiej zbieżności należało się spodziewać, ponieważ korelacja między tymi dwoma wzorcami relacyjnymi w rodzinie wynosi 0,91. Oznacza

to, że jakość relacji w rodzinie związana z klimatem emocjonalnym oraz z klimatem sprzyjającym rozwojowi niezależności i tolerancji odgrywa istotną rolę w rozwoju systemu wartości. Rodzina niewątpliwie jest jednym z tych środowisk, które przekazują młodzieży wartości i modelują zgodne z nimi zachowania. Jak pokazały badania Teresy Rostowskiej (1995), rodziny, w których stwierdzono całkowity zakres podobieństwa pod względem wartości między obojgiem rodziców a dziećmi w okresie późnej adolescencji i wczesnej dorosłości, stanowiły 71% badanych. Również Ewa Gurba (2006) w swoich badaniach nad konfliktem pokoleń uzyskała wynik wskazujący na brak zasadniczych różnic między wartościami wyznawanymi przez rodziców i dzieci. Można zatem sądzić, że zachęta do brania odpowie-

dzialności za swoje decyzje, jasność komunikacji oraz bliskość sprzyjająca rozwiązywaniu konfliktów i radzeniu sobie z trudnościami będą sprzyjały stabilizacji systemu wartości i braniu go pod uwagę w konstruowaniu własnej przyszłości. Niestety nie uzyskano wyników wskazujących na bardziej bezpośrednie zależności między przyjętymi czynnikami rodzinnymi a pozostałymi zmiennymi. Jest to wynik nieco zaskakujący w świetle rezultatów uzyskanych przez Berzonsky'ego (2004), wskazujących na bezpośrednie związki między stylami tożsamości a stylami wychowawczymi. Niewątpliwie w dalszych badaniach należy bliżej się przyjrzeć temu problemowi, poszerzając listę czynników rodzinnych, ale też sprawdzając uzyskane rezultaty na innej grupie osób badanych.

BIBLIOGRAFIA

- Archer S.L., Waterman A.S. (1983), *Identity in Early Adolescence: A Developmental Perspective*. *Journal of Early Adolescence*, 3, 203–214.
- Berzonsky M. (1989), Identity style: Conceptualization and Measurement. *Journal of Adolescent Research*, 4, 267–281.
- Berzonsky M. (2003), Identity Style and Well-being: Does Commitment Matter? *Identity: An International Journal of Theory And Research*, 3, 1, 131–142.
- Berzonsky M. (2004), Identity Style, Parental Authority, and Identity Commitment. *Journal of Youth and Adolescence*, 33, 3, 213–220.
- Berzonsky M. (2005), Identity Processing Style and Self-definition: Effects of Priming Manipulation. *Polish Psychological Bulletin*, 36, 3, 137–143.
- Berzonsky M., Neimeyer G.J. (1994), Ego Identity Status and Identity Processing Orientation: The Moderating Role of Commitment. *Journal of Research in Personality*, 28, 425–435.
- Czerwińska-Jasiewicz, M. (2005), *Rozwój psychiczny młodzieży a jej koncepcje dotyczące własnego życia*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Czyżowska D. (2008), Tożsamość i płeć a sposób rozwiązywania dylematów społeczno-moralnych w wieku młodzieńczym [w:] B. Zimoń-Dubowik, M. Gamian-Wilk (red.), *Oblicza tożsamości: perspektywa interdyscyplinarna*, 75–88. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe DSW.
- Erikson E.H. (2004), *Tożsamość a cykl życia*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Fajkowska-Stanik M. (1999), Polska adaptacja skali rodziny pochodzenia Hovestadta, Andersona, Piercy'ego, Cochran'a i Fine'a. *Przegląd Psychologiczny*, 3, 51–67.
- Fajkowska-Stanik M. (2001), *Transseksualizm i rodzina. Przekaz pokoleniowy wzorów relacyjnych w rodzinach transseksualnych kobiet*. Warszawa: Instytut Psychologii PAN, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej.
- Gurba E. (2006), Relacje: rodzice – dorastające dzieci w ocenie rodziców i ich dorastających dzieci. *Psychologia Rozwojowa*, 11, 4, 81–90.
- Inhelder B., Piaget J. (1970), *Od logiki dziecka do logiki młodzieży*. Warszawa: PWN.
- Katra G. (2008), *Aktywność prospektywna młodzieży*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Liberska H. (2007), Kształtowanie się tożsamości a style wychowania w rodzinie [w:] B. Harwas-Napierała, H. Liberska (red.), *Tożsamość a współczesność*, 53–74. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

- Marcia A.E. (1966), Development and Validation of Identity Status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 551–577.
- Meeus W. (1996), Studies on Identity Development in Adolescence: An Overview of Research and Some New Data. *Journal of Youth and Adolescence*, 25, 5, 569–594.
- Obuchowska I. (2006), Adolescencja [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, 163–210. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Obuchowski K. (2000), *Galaktyka potrzeb*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Oleszkowicz A. (2006), *Bunt młodzieńczy. Uwarunkowania, formy, skutki*. Warszawa: Wydawnictwo „Scholar”.
- Ostoja-Zawadzka K. (1999), Mity rodzinne [w:] B. de Barbaro (red.), *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*, 85–90. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Rostowska T. (1995), *Transmisja międzypokoleniowa w rodzinie w zakresie wybranych wymiarów osobowości*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Senejko A. (2007), Style kształtowania tożsamości u młodzieży a ustosunkowanie wobec zagrożeń [w:] B. Harwas-Napierała, H. Liberska (red.), *Tożsamość a współczesność*, 101–127. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Schwarz S.J., Mullis R.L., Waterman A.S., Durham R.M. (2000), Ego Identity Status, Identity Style, and Personal Expressiveness: an Empirical Investigation of Three Convergent Constructs. *Journal of Adolescent Research*, 15, 4, 504–521.
- Timoszyk-Tomczak C. (2003), *Strategie konstruowania własnej przyszłości*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Timoszyk-Tomczak C., Zaleski Z. (2006), Personality and Construing One's Own Future. *Polish Psychological Bulletin*, 37, 3, 172–184.